

Az Általános Szláv Nyelvatlasz

I. A nyelvtudomány történetében fontos fordulópontra az 1876. év, amikor G. WENKER hozzáfogott a német nyelvjárásoknak a *nyelvföldrajz* elveit alkalmazó kartografikus feldolgozásához.¹ WENKER, majd J. GILLIÉRON útmutató példáját számos dialektológus követte, és munkájuk eredményeképp elveikben pontosabban kidolgozott és módszereikben tökéletesített munkák láttak napvilágot. Az eddig megjelent nyelvatlások egynyelvűek, vagyis olyanok, amelyek egy-egy nyelv nyelvjárásainak (ezek az ún. nemzeti nyelvatlások), esetleg egy nyelvjárás területének adják szinkronikus képét (ezek a tájatlások). Ez alól kivételt csak a következők képeznek: BUZUK P. fehérorosz nyelvatlása, melyben a szerző a központi és a keleti fehérorosz nyelvjárásokat dolgozza fel közösen a szomszédos orosz és ukrán nyelvjárásokkal.² Ilyen továbbá a román nyelvatlász, amelyben a románon kívül két magyar, két ukrán (rutén), két szerb, két bolgár, két német (szász) és egy cigány kutatóponton is fel van dolgozva (vö. POP i. m. I, 722). Hasonlóképp „többnyelvű” atlasz a lengyel Kárpátok nyelvatlása, amelyben a lengyelen kívül egy cseh, két szlovák és két ukrán kutatóponton is szerepel.³ Felmerült azonban a gondolat, hogy tulajdonképpen, „nagy” több nyelvű atlaszokat is készítsenek — a genetikai, nyelvrokonsági elv érvényesítésével (egy-egy nyelvcsalád nyelveinek feltérképezésével), illetőleg egy-egy földrajzi, kulturális-történelmi egység alapján.⁴ A több nyelvű nyelvatlások közül még egy sem készült el, de dolgoznak a mediterrán és a balkáni nyelvatláson.⁵

A szláv nyelvek közül eddig egyetlen „nemzeti” nyelvatlász készült el,⁶

¹ Vö. POP S., *La dialectologie*. I. Louvain [1951], XXXVIII—XXXIX. 1.; BÄRCZI G., *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest 1953, 138—9; KELLNER A., *Úvod do dialektologie*. Praha 1954, 36—8.

² *Sproba linhvistyčnaje heohrafiij Belarusi I. Havorki Central'naje i Ūschodnaje Belarusi i susednich mjaseovos'ejaj Ukrainy i Vjalikarassii*. Mensk 1928 — lásd KELLNER i. m. 40.

³ MAŁECKI M.—NITSCH K., *Atlas językowy Polskiego Podkarpacia*. Kraków 1934 — vö. POP i. m. II, 975.

⁴ Az I. Nemzetközi Dialektológiai Kongresszus tematikai jegyzékében javaslatként például már szerepel a román és a germán nyelvekre, valamint Európa valamennyi nyelvére kiterjedő nyelvatlász elkészítésének a terve. Vö. POP S., *Premier congrès international de dialectologie générale*. Programme... Louvain [1960], 28.

⁵ DEANOVIĆ M., *Atlanti plurilingui (Atlante linguistico mediterraneo e Atlante linguistico balcanico)* — előadás az I. Nemzetközi Dialektológiai Kongresszuson. Lásd POP, *Premier... 58*; POP S.—POP R. D., *Encyclopédie linguistique*. Louvain 1960, 54—5, 66.

⁶ Megjegyzem, hogy ma már valamennyi szláv nyelv atlaszán dolgoznak, így előkészületben van az orosz, ukrán, fehérorosz, lengyel, kasub, szorb, cseh, szlovák, szlovén, szerb-horvát, macedon és bolgár nyelvatlász; vö. KELLNER i. m. 51—2, 55.

a lengyel „kis” nyelvátlasz,⁷ viszont több regionális nyelvátlasz látott napvilágot,⁸ és megjelent egy speciális kérdést, a szlovén nyelv duálisait vizsgáló nyelvátlasz.⁹

II. A valamennyi szláv nyelvre kiterjedő *Általános Szláv Nyelvátlasz* elkészítésének a gondolata 1929-ben kapott első ízben nyilvánosan hangot: MEILLET A. és TESNIÈRE L. javasolta a szláv filológusok I. (prágai) konferenciáján egy ilyen atlasznak az elkészítését.¹⁰ E tervvel újjólag a szláv filológusok II. kongresszusán is foglalkoztak (Varsó, 1934), a tervezetéténél azonban most sem jutottak előbbre (KELLNER i. m. 55—6). Konkrét eredményt hozott már a szlavisták V. (moszkvai) kongresszusa (1958), amikor elfogadták a szláv nyelvátlasz elkészítésének tervét.¹¹ Az alakuló ülést Moszkvában, a kongresszus befejezése után tartották meg. A létrehozott nyelvátlasz-bizottság az azóta eltelt időben öt munkaértekezletet tartott: Moszkvában, Varsóban, Bautzenben, Prágában és Budapesten. Az Általános Szláv Nyelvátlasz-bizottság elnöke R. I. Avaneszov; a bizottság tagjai: Avaneszov (Szovjetunió), Doroszewski W., Stieber Z. (Lengyelország), Bělič J., Havránek B. (Csehszlovákia), Michalk F. (NDK, a szorbok képviselője), Hraste M. (Jugoszlávia), Stojkov S. (Bulgária), Petrovici E. (Románia), Király P. (Magyarország), Hamm J. (Ausztria), Meriggi Br. (Olaszország). A nyelvátlasz előkészítő munkálataiban kiváló munkát végeztek még Urbańczyk S., Pomianowska W. (Lengyelország), Petr J., Štolc J. (Csehszlovákia), Kolarič R., Ivič P., Brozović D., Vidoeski B. (Jugoszlávia) és mások.¹²

A nyelvátlasz elvi-módszertani kérdéseivel a bizottság több ízben foglalkozott (vö. *Slavia* XXIX [1960], 321), mind ez ideig azonban ezek nincsenek oly módon kidolgozva és összefoglalva, mint a kérdőívek. Az elvi-módszertani kérdések összefoglalására ez évben kerül sor, az elaborátumot a csehszlovák bizottság dolgozza ki. Bár bizonyos kérdésekben még nem alakult ki a végleges álláspont,¹³ nagyjából a következő elvek említhetők meg. Az Általános Szláv Nyelvátlasz valamennyi szláv nyelvre kiterjedő, ún. több nyelvű atlasz lesz, s mint ilyen első a maga nemében. Emellett a tisztán nyelvészeti atlaszok

⁷ NITSCH K., *Mały atlas gwar polskich*. I—II., Wrocław—Kraków 1957, 1959.

⁸ МАЛЕЦКИ—НИТШ И. М.; *Мальцев М. Д.—Филин Ф. П.*, Лингвистический атлас района озера Селигер. Москва — Ленинград 1949; Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы. Под ред. Р. И. Аванесова. Москва 1957; Атлас болгарских говоров в СССР. Под ред. С. Б. Бернштейна. Москва 1958; *Дзэндзелівський Й. О.*, Лингвістичний атлас українських народних говорів закарпатської області УРСР (Лексика). I—II. Ужгород 1958, 1960.

⁹ TESNIÈRE L., *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. Paris 1925.

¹⁰ *Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*. Praha 1932, 592—3; Pop, *La dialectologie* i. m. II, 957.

¹¹ VÖ. STIEBER Z., *O projekcie ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego*. *Славянская филология. Сборник статей*. Москва 1958, 129; *Аванесов Р. И.—Бернштейн С. Б.*, Лингвистическая география и структура языка. О принципах общеславянского лингвистического атласа. Москва 1958, 1—30; *Вопросы славянского языкознания на IV Международном съезде славистов. Вопросы языкознания VIII (1959)*, № 1, 15.

¹² A munkaértekezletekről szóló beszámolókat és határozatokat lásd a *Slavia* c. folyóiratban. A nyelvátlasszal összefüggő tanulmányok a *Slavia*, *Jazykovedný časopis*, *Poradník Jazykovej*, *Вопросы языкознания* stb. folyóiratokban jelentek meg. A nyelvátlasz problémáiról a *Вопросы языкознания* vitarovatot indított „Об общеславянском лингвистическом атласе” címmel a IX (1960), 5. számtól kezdődően.

¹³ Vö. pl. AVANESZOV megjegyzéseit *O работе над Общеславянским лингвистическим атласом*, *Studia Slavica VIII (1962)*, 251—65.

csoportjába fog tartozni, tehát a néprajzi szempont a szókincsben csak a szükséges mértékben fog érvényesülni. Ezzel elkülönül a nyelvészeti-néprajzi nyelvatlasztípusok csoportjától. A nyelvatlasz fő célja: a szláv nyelvek, nyelvjárások mai differenciáltságának vizsgálata földrajzi megoszlásban. A vizsgálódások kiinduló pontja az ősszláv nyelvi állapot. A kérdőívek jelenségjegyzékeit úgy állítják össze, hogy kitűnjenek a szláv nyelvek és nyelvjárások történeti fejlődésének legfontosabb tendenciái. A jelenségek vizsgálatában az újkori nemzetek kialakulásának a koráig mennek el, tehát a legfiatalabb jelenségek az atlaszban már nem kapnak helyet. Az atlasz fenti célkitűzésével és vázolt jellegével segíteni kívánja az összehasonlító-történeti és a tipológiai kutatásokat.¹⁴

Az atlasz a szláv nyelvjárásokat fogja vizsgálni, úgy amiként azok a XX. század hatvanas éveiben a falusi paraszt lakosság nyelvében élnek.

A vizsgálandó terület kérdésében egységes a vélemény abban, hogy minden régebbi szláv nyelvterületet kell fel dolgozni, tehát nemcsak a szláv államokban levőket, hanem a nem szláv államok területén található szigetek nyelvét is (ilyen Románia, Magyarország, Ausztria, Albánia, Olaszország). A „régebbi települések” meghatározás annyit jelent, hogy nem kerülnek az atlaszba pl. Szibéria, valamint Ukrajna délkeleti területei stb., tehát általában a kolonizációs területek (vö. AVANESZOVNAK a Studia Slavicában megjelent cikkét). Magyarországi vonatkozásban szóba került két szlovák és néhány (mintegy öt) szerb-horvát kutatópont felvétele.¹⁵

A szláv nyelvterületen kívül szóba került a nem szláv nyelvterületek bevonása is, így pl. a román, a magyar és az albán nyelvterület. Ezek olyanok, amelyeknek régi és sokoldalú kapcsolatuk van a szláv népekkel. Az első munkaértekezleteken még vita folyt arról, hogy egyáltalán bevonják-e a nem szláv nyelvterületeket a vizsgálódásokba. Elhangzott olyan vélemény is, hogy a román és a magyar nyelv szláv jövevényszavaiból adódó tanulságok alapján próbálják meg rekonstruálni e területek régi szláv nyelvjárásainak izoglosszáit.¹⁶ A nyelvatlasz-bizottság ma már megegyezett abban,

¹⁴ Vö. Slavia XXIX, 321. — Kezdetben felmerült olyan elképzelés is, hogy a nyelvatlasz célja elsősorban az ősszláv nyelvi állapot vizsgálata legyen nyelvjárási megoszlásban (AVANESZOV—BERNSTEJN i. m. 14—5), de ez a koncepció a későbbiek folyamán a már ismertetettek értelmében módosult; vö. i. h.; lásd még a Вопросы языкознания hasábjain a nyelvatlaszról indított vitának az anyagát, különösen az 1. és 3. kérdést; ŠTOLE J., K problematike celoslovanského jazykového atlasu. Jazykovedný časopis X (1959), 97—9.

¹⁵ Ivić P. szerint, aki Magyarország területén nyelvgyűjtő munkát végzett, a hazai szerb-horvát nyelvjárások között több az archaikus jellegű, olyan, amelyet Jugoszláviában csak az írott emlékek nyelve őrzött meg. ŠTOLE is javasolta, hogy a magyarországi középszlovák nyelvjárású községekből is vegyenek fel két kutatópontot (Pest és Békéscsaba környékéről) e nyelvjárás archaikus jellegére való tekintettel (i. m. 107).

¹⁶ Vö. AVANESZOV—BERNSTEJN i. m. 23. — E kérdéstről KIRÁLY P. tartott beszámolót a nyelvatlasz-bizottság varsói ülésén, vö. Slavia XXIX, 321. KIRÁLY annak a nézetének adott hangot, hogy a magyar nyelvjárások szláv jövevényszavai alapján rekonstrukciót — a IX—X. századra vonatkozóan — nem lehet elvégezni. Lényegében hasonlóan nyilatkozott PETROVICI E. is a nyelvatlasz-bizottság prágai ülésén, vö. Изоглоссы славянских элементов в румынском языке. Slavia XXXI (1962), 34—41, különösen 38.

hogy az említett nem szláv nyelvterületeket is bevonják a vizsgálódásokba.¹⁷ Nincs tisztázva azonban a kérdés, hogy milyen formában. Lehetséges, hogy a magyar és a román anyag a szláv anyaggal együtt, közös térképeken fog megjelenni. Felmerült azonban olyan elképzelés is, hogy a nem szláv anyag külön térképeken kerüljön közlésre (vö. AVANESZOVNAK a Studia Slavica-ban megjelent cikkét).

A kutatóhálózat kérdésében még nem született meg a végleges megállapodás. Valószínű, hogy nem az arányos földrajzi megoszlás elve fog érvényesülni a kutatópontok kiválasztásában, hanem a nyelvjárási differenciáltság elvét veszik figyelembe. Az ukrainai kutatóhálózat pl. ritkább lesz, mint a szlovák vagy szlovén nyelvjárásoké (vö. ŠTOLC fejtegetéseit i. m. 108).

Az atlasz átfogó képet igyekszik nyújtani a szláv nyelvjárásokról. A vizsgálódások ezért ki fognak terjedni a hangtanra, alaktanra, mondattanra, szóképzésre és a szókincsre (vö. Slavia XXIX, 322). Feldolgozásra kerül továbbá a hangsúly is.¹⁸

Két kérdőív van előkészületben: a próbakérdőív és a nagy kérdőív. A próbakérdőív célja, hogy segítségével — a tulajdonképpeni gyűjtések megkezdése előtt — kipróbálják a nyelvatlasz gyűjtési módszereit, és meggyőződjenek arról, hogy helyes elveken építették-e fel a kérdőíveket. Tervbe vették a próba-térképlapok elkészítését is. A próbakérdőív lényegében elkészült, a próbagyűjtéseket 1962 őszére tervezték. A nagy kérdőívek összeállítása előrehaladott állapotban van. Elkészült a hangtani, alaktani, mondattani, szóképzési, lexikális és akcentológiai kérdőív. A nyelvatlasz-bizottság ezeket az 1963 szeptemberében Szófiában tartandó V. Nemzetközi Szlavisztikai Kongresszuson kívánja megvitatásra előterjeszteni. A kérdőívek előkészítése folyamán először a rész-kérdőívek (hangtan, alaktan stb.) jelenségjegyzéke készült el. A jelenségek kiválasztásának fontos szempontja volt az, hogy olyan jelenségek kerüljenek a kérdőívekbe, amelyek szemléltetően bemutatják a szláv nyelvjárások történeti fejlődésének irányát és strukturáját. A címszavakat a későbbiek folyamán választják ki. A címszó-kiválasztás egyik elve, hogy lehetőleg olyan szavak kerüljenek a kérdőívekbe, amelyek több (hangtani-lexikális-akcentológiai stb.) szempontból is vizsgálhatók (Slavia XXIX, 322). A nem szláv területek kutatásához külön kérdőív állítandó össze.

A gyűjtés elvei nincsenek még megfelelően kidolgozva, ezt 1962 őszén tisztázza a nyelvatlasz-bizottság.

A lejegyzés kérdésében a bizottság a fonetikus lejegyzési módot fogadta el — a fonológia elveinek bizonyos fokú alkalmazási lehetőségével. Az adatok beírása a térképekre latin betűs lesz, a gyűjtéskor azonban a helyileg használatos nemzeti — tehát pl. cirill betűs, magyar helyesírású stb. — lejegyzési mód használható (vö. Bericht i. m. Studia Slavica).

Az Általános Szláv Nyelvatlasz a magyar nyelvészet szempontjából is fontos vállalkozás. Több olyan jelenségre adhat ugyanis magya-

¹⁷ Ezzel kapcsolatosan megjegyzem, hogy magyar nyelvjáráskutatóinkkal való megbeszélés alapján kilenc magyar kutatópont felvételét javasoltuk a nyelvatlaszba. Kiegészíttem ezt még azzal, hogy PETROVICI E. is javasolja egy magyar kutatópont beiktatását Románia területéről; vö. i. m. 41.

¹⁸ Bericht über die V. Arbeitskonferenz der Kommission für den Allgemeinen Slawischen Sprachatlas. Studia Slavica VIII (1962), 249.

rázatot, amit eddig nem tudtak kellőképpen megvilágítani, és több olyan összefüggésre mutathat rá, amelyre magyar nyelvészeink eddig nem gondoltak.

KIRÁLY PÉTER

Общеславянский Лингвистический Атлас

На IV Международном Съезде Славистов в Москве в 1958 г. были приняты решения о проведении нескольких крупных мероприятий в порядке совместной работы ученых разных стран. В программу этих работ входит и подготовка Общеславянского Лингвистического Атласа. Подготовительные работы Атласа находятся уже в весьма продвинутой стадии: готовы пробный вопросник и список явлений некоторых областей большого вопросника (фонетика, морфология, словообразование, акцентология, синтаксис, лексика). Атлас имеет интерес и для венгерского языкознания, так как он может внести ясность в некоторые не выясненные вопросы венгерской диалектологии. Автор статьи дает отчет о работе над Атласом. Он поясняет и проблему типа Атласа а также и его отношение к другим лингвистическим атласам в мире.

П. КИРАЙ

